

Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması

Ülfet Görgülü *

Öz

Fıkıhın temel alanlarından birini ibadetler oluşturmaktadır. Bir Müslüman, hayatın normal seyrinde olduğu gibi olağanüstü durumlarda da farz olan ibadetleri yerine getirmekle mükelleftir. Bu gibi haller Şâri/kanun koyucu tarafından dikkate alınmış, ibadetlerde kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılmıştır. İnsanları meşakkat ve zorluğa sokan olağanüstü durumlardan biri de salgın hastalıklardır. Geçmişten bugüne salgınlar insanlığın çetin imtihanlarından biri olmuştur. Hastalığa yakalanmamak için gerekli önlemi almak, hastalık vuku bulduğunda tedavi yollarına başvurmak ne kadar zaruri ise ibadetlere devam ederek manevi anlamda güçlü kalabilmek de son derece önemlidir. Dünyayı etkisine alan ölümcül yeni tip korona virüsün yayılma hızına paralel, salgınla mücadele için alınması gereken önlemler noktasında da acele edilmesi zarureti doğmuştur. Hastalığın yayılma riskine karşı uygulamaya konulan önlemler içinde ibadethanelerin kapatılması ve cemaatle icra edilen ibadetlere sınırlama getirilmesi, cenazelerin defniyle ilgili hususların yer alması, meselenin fıkhi perspektiften de ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışmada hastalık gibi zaruri durumlarda İslam'ın ibadetlerle ilgili getirdiği kolaylaştırıcı düzenlemelere yer verilmiş, geçmişte yaşanan salgınlarda ibadet ahkâmına ilişkin üzerinde durulan hususlara temas edilmiştir. Kovid-19 pandemisi nedeniyle toplu ibadetlerin icrasıyla ilgili getirilen sınırlamalar fıkhi açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, ibadet, cami, salgın, veba, korona, kovid-19

* Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

E-mail: ulfet.gorgulu@hbv.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-1056-825X>

Geliş Tarihi: 17.11.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Şehir ve Medeniyet Dergisi *Journal of City and Civilization* ISSN: 1308-8386

<http://www.sehirmedeniyetdergisi.org>

The Effect of the Epidemic on Worships from the Plague in the Past to Corona Virus Today

Ülfet Görgülü*

Abstract

One of the fundamental areas of the fiqh is religious practices. A Muslim should practice their religious duties during extraordinary situations as in a normal time. Şâri/rule-maker has considered these types of conditions hence, he has made facilitative regulations. Pandemics are one of the extraordinary circumstances that induce difficulties for people. Throughout history, they were one of the demanding tests for humanity. Maintaining religious practices to be morally powerful is as significant as taking necessary precautions to prevent illness or applying to treatments when become ill. The rapid spread of the new coronavirus makes it crucial to take mandatory measures speedily. Actions such as closing places of worship, restricting public worships and applying new implementations in burying to prevent the spread of the virus make it necessary to examine the issue with respect to the Islamic Law perspective. This article includes the facilitative regulations of Islam in the unusual (necessary) conditions and puts forward the emphasized issues on religious duties during the past epidemics. It aims to evaluate the constraints to public worship because of the covid-19 pandemic in terms of fiqh perspective.

Keywords: Fiqh, worships, mosque, epidemic, plague, corona, covid-19

* Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli University

E-mail: ulfet.gorgulu@hbv.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-1056-825X>

Received Date: 17.11.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

İnsanoğlu, farklı zaman dilimlerinde ve coğrafyalarda, kimi dönem uzun yıllar devam eden ve toplu ölümlere yol açan salgın hastalıklarla pek çok kez karşılaşmıştır. Geçmişte yaşanan veba, tâun, çiçek, kolera gibi salgın hastalıklar, arında sadece can kayıpları bırakmamış, sosyal, ekonomik ve siyasal değişikliklere de yol açabilmiştir. Bilim ve teknolojinin altın çağını yaşadığına inanılan ve insanoğlunun bu ikisiyle her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğine kanaat getirilen bir dönemde insanlık yeni tip korona virüsün yol açtığı kovid-19 küresel salgınıyla yüz yüze gelmiştir.

Yeryüzü sakinleri olarak modern tıbbın ve bilimin, karşısında aciz kaldığı bir pandemiyi tecrübe etmekteyiz. Salgının ülkemizde ve dünya genelinde etkisini göstermeye başladığı günlerden itibaren geride bırakılan süreçte, ilk kez camilerin kapalı olduğu, teravihlerin topluca kılınmadığı bir Ramazan ayına, nice Cuma namazlarının ve bir bayram namazının eda edilemeyeşine, Mescid-i Haram'ın tavafsız kaldığı, Mescid-i Nebevî'nin kapılarının kapandığı, umrelerin iptal edildiği, haccın ancak sınırlı sayıda bir grupla yerine getirilebildiği hüznü zamanlara şahitlik ettik.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de salgın hastalıkların gerek sebeplerinin gerekse yol açtığı sonuçların dinî bakış açısıyla ele alınması, kendisini bir ihtiyaç olarak hissettirmiştir. Salgın gibi musibetlerin dinî perspektiften nasıl okunması gerektiği, hastalıkların ilahi bir ikaz, ceza veya imtihan olma boyutları, kaza ve kader inancına ilişkin yönü bu açıdan üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Öte yandan virüsün yayılma hızına paralel, salgınla mücadele için acil tedbirler alınmıştır. Uygulamaya konulan önlemler içinde ibadethanelerin kapatılması ve cemaatle icra edilen ibadetlere sınırlama getirilmesi, cenazelerin defniyle ilgili hususların bulunması, meselenin fikhi perspektiften de ele alınmasını gerekli kılmıştır.

İslam coğrafyasında Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden beri veba veya tâun olarak adlandırılan ve insanlığı derinden etkileyen salgınların yaşandığı, bu salgınlarda sahâbeden de hayatını kaybedenlerin olduğu bilinmektedir (İbnü'l-Esîr, 1997, 2/376). İlgili literatürde veba sözcüğünün tüm salgın hastalıkları karşılayacak şekilde üst bir kavram, tâunun ise ölüme yol açan bir salgın hastalık türü olarak ve genellikle her ikisinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Aynî, ty, 16/58; Askalânî, 1991, s. 97, 102; Cevherî, 6/2158; Nevevî, 1392/1972, 14/204).

Kur'an-ı Kerim'de Firavun ve kavminin cezalandırılmasından söz eden ayetlerde geçen "ricz" kavramı (Bakara, 2/59; A'râf, 7/135) kimi tefsirlerde tâun olarak yorumlanmıştır (Râzî, 1420/, 3/525; Taberî, 2000, 2/116-118). Vebanın inkârcı

toplumlara ya da Allah'ın dilediği kimselere ceza ve azap, müminlere ise rahmet ve şehâdet vesilesi olduğunu bildiren rivayetlerden (Buhârî, 1422/2001, 4/24, 175, 7/131; İbn Hanbel, 1995, 2/232, 245, 310; Müslim, ty., 4/1737) hareketle günahlarla salgın hastalığın ortaya çıkması arasında ilişki kurulmuş, tövbe, dua, sabırla Allah'a iltica gibi dinî davranışların üzerinde önemle durulmuştur (Askalânî, 1991, s. 73-78, 213-214, 342-345; Menbicî, 2017, s. 76).

Salgın hastalıklarla ilgili çalışmalarda, doğayı etkileyen büyük olaylara mikro-organizmaların gösterdiği tepkiler salgınların nedeni olarak zikredilmekte, deprem, sel, kıtlık, savaş, çevre kirliliği gibi bir kısmı doğal, bir kısmı da insan eliyle gerçekleşen hadiselerin salgınları harekete geçirebildiği belirtilmektedir (Parıldar, 2020, s. 19; Sherman, 2020). Diğer bir ifadeyle tabiatı tahrip etmenin ağır faturası insanoğluna mefsetet/zarar olarak geri dönmektedir. Kur'an inananlara, ölümün ve hayatın başlı başına bir sınanma olduğunu bildirmekte (Mülk, 67/2), *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"* (Bakara, 2/155) buyurarak hastalıkların da bu sınanmanın bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanında Kur'an, insanoğlunun karşı karşıya kaldığı bazı felaketlerde ki sorumluluğunu, *"Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz sebebiyledir, kaldı ki Allah birçoğunu da affeder."* (Şûrâ, 42/30) buyurarak beyan etmekte, hiçbir musibetin Allah Teâlâ'nın izni dışında vuku bulmayacağını (Tegâbün, 64/11) haber vermektedir. Böylece insana, bir yandan evrendeki fiziksel ve sosyal yasalar ekseninde gerekli önlemleri almakla, diğer taraftan Allah'a isyan anlamına gelen davranışlardan kaçınmakla yükümlü olduğu hatırlatılmaktadır (Karaman vd., 2006, 4/752).

İnsanın, başta insan olmak üzere hem diğer canlılar ve çevreyle kurduğu ilişkiler hem de yaratısıyla iletişimi onun geniş çerçeveye yayılan sorumluluk alanını oluşturmaktadır. İnsanoğlu bir yandan kendisine emanet olarak verilen fitratı, sağlığı, içinde yaşadığı tabiatı korumak, toprağı, suyu ve havasıyla çevreyi temiz tutmak, helal ve temiz gıda ile beslenmek diğer taraftan Allah'a kulluk ve koyduğu sınırlara riayet etmekle mesuldür.

Dünyayı küresel çapta etkisi altına alan bu salgın sürecinde yaşanan kayıplar, ekonomik ve sosyal anlamda meydana gelen değişimler, geleceğe dair belirsizlikler beraberinde kaygı, korku ve umutsuzlukları da getirebilmekte, insan bünyesinde fiziksel olduğu kadar ruhsal anlamda da olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Hayatın her anında inanan insanın en büyük manevi güç ve moral kaynağı olan iman, ibadet ve dua ile Allah Teâlâ'ya sığınma, özellikle salgın hastalık benzeri olağanüstü dönemlerde daha bir mana kazanmaktadır. Salgın gibi hayatın normal seyrinden

farklı, kendine özgü şartları olan ve buna bağlı olarak çeşitli düzenlemeleri intaç eden bir süreçte ferdi ve toplu olarak ibadetlerin eda edilmesinde hangi hususların ön plana çıktığının, ibadetler fikhında olağan dışı durumlarda geçerliliği olan ruhsat hükümlerin bilinmesi önem arz etmektedir.

Kulluk ve ibadet, İslam anlayışında insanın yaratılış ve yeryüzünde bulunuş gayesinin başında gelmektedir (Zâriyât, 51/56). Allah'ın rıza ve sevgisini kazanmak için yapılan her hayırlı iş, en genel anlamıyla ibadet olarak nitelendirilir. Özel ve dar manasıyla ibadet ise, Kur'an ve Sünnet'te edası istenen, zamanı, miktarı, yeri, şartları ve yerine getiriliş biçimi nasla belirlenmiş olan dinî görevleri bildirir. Bu çalışma, fıkıh literatüründe "ibadet-i mersûme" olarak nitelendirilen bu özel anlamdaki ibadetlerin salgın dönemlerinde icrasına yönelik hususlar üzerinde yoğunlaşacaktır. Bu bağlamda özel durumlarda ibadetlerle ilgili düzenlemelere yer verilecek, kovid-19 pandemisi nedeniyle toplu ibadetlerin icrasına getirilen sınırlamalar fıkhi açıdan değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Olağan Dışı Durumlarda İbadetlerle İlgili Genel Düzenlemeler

İnsanı yeryüzünde sorumlu varlık olarak ve kendisine kulluk etmek üzere yaratan Allah Teâla, şer'î ameli hükümlerin teşriinde, özellikle ibadetler alanında ona gücü nispetinde mükellefiyetler yüklemiştir. Hayatın akışı içinde baş gösterebilecek olağan dışı durumlara özgü yükümlülüklerde muhatabın ihtiyacı ölçüsünde hafifletme/tahfif ve kolaylaştırma/teysîr cihetine gidilmiş, böylece insanın karşı karşıya kaldığı meşakkat ve zorluklar Şarî tarafından dikkate alınmıştır. Teşri sürecinde gözetilen bu usul, İslam hukuk metodolojisinde "kolaylık ilkesi" olarak varlığını göstermekte, dinî mükellefiyetlerin benimsenip uygulanmasında sürekliliği temin etmektedir. İslam hukuk metodolojisinde, sonradan vuku bulan arızı durumlar dikkate alınmaksızın, her mükellefi/hukuken sorumlu bireyi kapsayacak şekilde baştan konulan şer'î hükümler "azimet" olarak nitelenirken, karşılaşılan güçlük ve zaruret halleriyle sınırlı olmak üzere hafifletilmiş olan hükümlere ise "ruhsat" denilmektedir (Âmidî, (ty.), 1/131; Gazzâlî, 1993, 1/78; Serahsî, ty., 1/117).

"Allah sizin için kolaylık diler, güçlük çekmenizi istemez." (Bakara, 2/185), "Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz." (Mâide, 5/6) anlamındaki ayetler (Ayrıca bkz. Nisâ, 4/28; A'râf, 7/157; Hac, 22/78) ile Hz. Peygamber'in (s.a.s) "Ger-

çekten bu (din) kolaylık dinidir.” (Buhârî, 1422/2001, 1/16) ve *“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin.”* (Buhârî, 1422/2001, 1/25) şeklindeki hadisleri Şâriin dinî hükümlerde mükellefin durumunu dikkate aldığını göstermektedir. Kur’an ve Sünnet’in ruhunu, şer’î hükümlerin ana fikrini yansıtan külli ilkelere içinde de dinin bu kuşatıcı rahmet boyutunu görmek mümkündür. “Meşakkat teysiri celbeder.” (Subkî, 1991, 1/49; Mecelle md. 17), “Bir iş zîk oldukça müttesi olur.” (Subkî, 1991, 1/49; Mecelle md. 18), “Zarar izâle edilir.” (Subkî, 1991, 1/41; Mecelle, md. 20), “Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar.” (Mecelle, md. 21), İki fesad teâruz ettikte ehaf olanı irtikâb ile a’zamın çaresine bakılır.” (Mecelle, md. 28) ve “Raiyye üzerine tasarruf maslahata menuttur.” (Mecelle, md. 58) gibi kaideler örnek verilebilir.

Şer’î ameli hükümlerde güçlüğü kaldırılmasını ve hafifletme sonucunu doğuran meşru mazeretlerden biri de hastalıktır (Bkz. Görgülü, 2013, s. 51-71). Bedenin tabii durumunun bozulması anlamına gelen hastalık halinin (Hamevî, 1985, 1/246) namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin ifasında bazı özel düzenlemelere konu olması, salgın hastalıklar söz konusu olduğunda bunun ilave başka ne gibi ruhsat hükümlere gerekçe teşkil edebileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Hastalık benzeri özel ve olağan dışı durumlar sebebiyle ibadet ahkâmına ilişkin getirilen yeni hukuki düzenlemeler iskât/düşürme, tenkîs/eksiltme, terhîs/ruhsat verme, takdîm/öne alma, te’hîr/erteleme, ibdâl/yerine başkasını koyma ve tağyîr/değiştirme gibi farklı şekillerde uygulanmıştır (İbn Nüceym, 1999, s. 71; Suyûtî, 1990, s. 82). İlgi düşüktüğü bu uygulamalara atıfta bulunulacaktır.

Salgın Döneminde Vakit Namazlarının Edası

Namaz, İslam’ın en temel ibadetlerinin başında gelmekte olup ergenlik döneminden itibaren her Müslüman, akli yetisini kaybetmediği sürece bu ibadeti eda etmekle sorumludur. *“Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar.”* (Âl-i İmran, 3/191) ayetinde geçen “zikir/Allah’ı anma”, Hz. Ali (ö. 40/661) ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibi fakih sahabilerce namaz olarak yorumlanmış, ayakta kılmaya güç yetiremeyen kimsenin namazı oturarak, bu da mümkün olmazsa yatarak kılabilceği ifade edilmiştir (Begavî, 1997, 2/157; Kurtubî, 1964, 4/311; Zemahşerî, 1407, 1/453). İmrân b. Husayn’ı (ö. 52/672) hastalığında ziyaret eden Hz. Peygamber’in (s.a.s), onun bu durumda nasıl namaz kılacağını sorması üzerine, *“Ayakta kıl, buna gücün yetmezse oturarak kıl, bunu da yapamazsan*

yan yatarak ima ile kılsın.” cevabı (Buhârî, 1422/2001, 2/48) ibadetin tâkat nispetinde olduğunu, bununla birlikte hasta iken de namazın eda edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Klasik fıkıh literatüründe hastanın namazıyla ilgili detaylı bilgiye yer verildiği ve hastalığın durumuna göre uygulamada tanınan kolaylıkların açıklandığı görülmektedir.

Namaza hazırlık aşamasında yerine getirilmesi gereken şartların ilki abdest ile taharet/temizliğin sağlanmasıdır. “Hades” olarak nitelendirilen manevi kirlilerden arınmayı ifade eden abdest, *“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).”* (Mâide, 5/6) ayetinde beyan edildiği üzere, yüz, kollar ve ayakların yıkanması, başın ise meshedilmesiyle gerçekleşen bir temizliktir. Abdestin, zikredilen farzlarına ek olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s) uygulamasına dayanan sünnetleri bulunmaktadır. İlgili ayetin devamında hastalık nedeniyle abdest almakta zorlanacak kimselerin yüz ve kollarını toprakla sıvazlayarak yapacakları teyemmümün abdest yerine geçeceği bildirilmiştir (Ayrıca bkz. Nisâ, 4/43). Böylece hasta kimseler için abdest ya da gusül yerine teyemmüm alma, ayakta durma/kıyam yerine oturma veya yatma pozisyonunda namazı ima ile eda edebilme izni, ibdâl yoluyla gerçekleşen bir düzenlemedir.

Salgın hastalığa yakalanıp evde ya da hastanede tedavi görmekte olan kimse gücü nispetinde namazlarını eda etmekle mükelleftir. Bu süreçte abdest ve namaz hususunda bahsi geçen ruhsat hükümlerden durumuna göre yararlanabilecektir. Ancak tedavisi yoğun bakımda devam eden hastanın durumu diğerlerine göre daha özelliğlidir. Yoğun bakım ortamında abdest ve teyemmüm mümkün olmadığı için bilinci yerinde olan yoğun bakım hastasının, namaz ibadetini ifası nasıl olacaktır?

Hanefî ve Şâfiîlerin de içinde bulunduğu fakihlerin bir kısmı, böyle bir hastanın abdesti olmasa da başıyla ima ederek namaz hareketi yapabileceği, iyileştikten sonra bu namazları kaza etmesi gerektiği kanaatindedir (Nevevî, ty., 2/280; Serahsî, 1993, 1/216). Hanbelîler ise bu durumda abdest şartının düştüğü, ima ile kılınan namazların da daha sonra kaza edilmesinin gerekli olmadığı görüşündedir (İbn Kudâme, 1968, 1/184).

Ebû Hanife (ö. 150/767) başıyla imaya gücü yetmeyen kimsenin kılamadığı namazları iyileşince kaza edeceği görüşünde iken, öğrencisi Züfer (ö. 158/775) ve Şâfiîler, bu durumdaki bir hastanın gözüyle bu da mümkün olmazsa kalbiyle namaz kılabileceği görüşündedir. Zira kişinin bilinci açık olduğu sürece namaz sorumluluğu devam eder (Heytemî, 1983, 2/26). Hanefîlere göre bilinci bir günden fazla süreyle kapalı olan hastaların ise namaz mükellefiyeti üzerlerinden kalkar (Serahsî,

1993, 1/212). Hz. Peygamber de (s.a.s) *“Salih amel işlemeye devam eden bir kişiyi, hastalık veya yolculuk gibi bir engel bundan alıyorsa, sağlıklı ve mukim iken yaptığı salih amel gibi kendisine sevap yazılır.”* (Ebû Dâvûd, ty., 3/183). ifadeleriyle, kalbinde ibadet niyeti taşıdığı halde hastalığı buna el vermeyen kimselerin manevi mü-kafat kazanmaya devam ettiklerini bildirmekte, ağır hastalık gibi teselli ve desteğe en fazla ihtiyaç duyulan bir dönemde kalpleri teskin etmektedir. İma ile de olsa namaza güç yetiremeyen kimsenin gözle hatta kalple namaz kılabilceğine dair gö-rüşle amel edilmesi, yoğun bakımda bilinci açık olarak tedavi gören bir müminin Rabbiyle olan gönül bağıını sürdürmesini ve manevi yönden güç bulmasını temin edecektir.

Sağlık çalışanlarının namaz ibadetini eda edebilme meselesi konunun bir diğer yönünü oluşturmaktadır. İcra ettikleri meslek gereği yoğun bir mesai ile çalışan sağ-lık görevlilerinin yükünün, salgın döneminde daha da arttığı ve yapılan işin kendine özgü bir nezaket ve hassasiyete sahip olduğu vakiadır. Bir taraftan görevin zamanında ve tam olarak yerine getirilmesi, diğer yandan namazı vaktinde eda etme zorunluluğundan bazı güçlüklerin yaşanması söz konusu olabilmektedir.

“Şüphesiz ki namaz, müminler üzerine belli vakitlerde eda edilmek üzere farz kılınmıştır.” (Nisâ, 4/103) ayetinde beyan edildiği üzere, namazın hayatın normal akışı içinde belirlenen vakitlerde kılınması esastır. Ancak yolculuk, hastalık, işin gerektirdiği özel şartlar gibi mazeret hallerinde namazların birleştirilerek kılınması (cem) mümkündür. Hanefî ekolü, sadece hacılara özgü olarak arife günü Arafat'ta ikinci namazının öğlenin vaktine alınması, aynı günün gecesinde Müzdelife'de akşam namazının yatsının vaktine ertelenmesi şeklinde uygulanan cemi caiz görmektedir (Serahsî, 1993, 4/16, 19). Diğer mezheplerde ise bazı ihtilaflarla birlikte yolculuk, hava muhalefeti gibi bir kısım zaruret durumlarında da namazların birleştirilerek kılınması caiz görülmüştür (İbn Rüşd, 2004, 1/182; Şirbîni, 1994, 1/529; İbn Kudâme, 1968, 2/202).

Namazları vaktinde kılma imkânı bulamayan sağlık personeli öğle ve ikinci ile akşam ve yatsı namazlarını, birini diğerinin vaktine alarak ve farzlarını birleştirerek eda edebilirler. Bu durumda takdîm ve te'hîr yoluyla kolaylaştırma ruhsatı devreye girmiş olmaktadır. Bunun da mümkün olmaması halinde, vaktinde kılınamayan namazlar kazaya kalmış olur. Nitekim Hendek savaşı sırasında ikinci namazını kılmak mümkün olamamış, Hz. Peygamber (s.a.s) akşam ve yatsı arasında bunu kaza etmiştir (İbn Hanbel, 1995, 1/432; Müslim, ty. 1/437). Dolayısıyla şartların elverdiği ilk fırsatta kılınamayan namazlar kaza edilir.

Salgın Döneminde Vakit Namazlarının Cemaatle Kılınması, Cuma ve Bayram Namazları Meselesi

Gerek ülkemizde gerekse de Müslümanların yaşadığı diğer coğrafyalarda kovid-19 vakalarının artış göstermeye başlamasıyla birlikte hastalığın yayılmasını önleme gayesiyle alınan tedbirler içinde camilerin geçici olarak kapatılması ve Cuma namazı başta olmak üzere cemaatle namaza ara verilmesi, konunun bu yönüyle değerlendirilmesini de intaç etmiştir.

Beş vakit namaz bireysel bir sorumluluk olmakla beraber Hz. Peygamber (s.a.s), Müslüman toplumun birliğinin bir göstergesi olarak vakit namazlarının cemaatle kılınmasına son derece özen göstermiş, her vesileyle cemaatle namazın önem ve faziletini dile getirmiştir. Cemaatle namaza devamının, kişinin imanının göstergesi olduğunu belirten Hz. Peygamber (s.a.s) (Tirmizî, 1998, 4/308), cemaatle namazın tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletli olduğuna dikkat çemiştir (Buhârî, 1422/2001, 1/131).

İlgili ayet (Örneğin; Bakara, 2/43) ve hadislerden hareketle erkekler için beş vakit namazın cemaatle kılınmasının, Hanbelîler farz-ı ayn (İbn Kudâme, 1968, 2/130), Şafîiler farz-ı kifâye (Şirbînî, 1994, 1/465), Hanefî ve Malikîler ise müekked sünnet olduğu (Mergînânî, ty., 1/56; İbn Rüşd, 2004, 1/150) görüşündedirler. Bu yüzden imkân ölçüsünde vakit namazlarının camide cemaatle kılınması tercihe şayandır. Vakit namazlarının cemaatle kılınması hususuna önem vermekle birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.s), cemaate rahatsızlık vermemeleri için soğan, sarımsak gibi kokulu yiyecek tüketen kimseleri mescide gelmekten menetmesi (Tirmizî, 1998, 3/318), soğuk ve yağmurlu gecelerde, ezanın akabinde insanlara evlerinde kalmaları yönünde çağrı yaptırmış olması (İbn Mâce, 2009, 2/93; Mâlik b. Enes, 1985, 1/73) mazeret durumlarında vakit namazlarının evde kılınmasında mahzur olmadığını göstermektedir.

Cuma ve bayram namazlarının ise cami veya namazgâh/musalla olarak nitelenen açık alanlarda cemaatle kılınması gerekli olup, ev gibi özel mekanlarda münferiden eda edilmesi söz konusu değildir. *“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.”* (Cuma, 62/9-10) ayeti Cuma namazının evin dışında, herkese açık bir mekânda toplu olarak kılınacağını bildirmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s), teşrî kılındığından itibaren Cuma ve bayram

namazlarına ilişkin uygulaması bu yönde olmuş, fakihler tarafından da bu hususta görüş birliğine varılmıştır (İbn Rüşd, 2004, 1/170, 2/230; Serahsî, 1993, 2/23, 37).

Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.s), hastaların farz olan Cuma namazından muaf olduklarını bildirmiş (Ebû Dâvûd, ty., 1/280), sağlıklı olmak Cuma namazının vücup şartları arasında yer almıştır (Buhûtî, ty., 2/24; İbn Rüşd, 2004, 1/167; Nevevî, ty., 4/482). Hava ve yol muhalefetinden dolayı meşakkate sebebiyet veren, can ve mal güvenliğini tehdit eden durumlarda Cuma namazının kılınmaması mubah görülmüştür (Nevevî, ty., 4/489; Buhûtî, ty., 2/23). Bu görüş, Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu yönde uygulaması bulunduğunu bildiren rivayetlere dayandırılmıştır. Nitekim Abdullah b. Abbas'ın yağmurlu bir günde namazları evde kılma ilanı yaptırıldığı, bunun bazı kimselerce hoş karşılanmaması üzerine, "Bunu benden daha hayırlı olan biri (Resulullah) de yaptı.." dediği bildirilmiştir (Buhârî, 1422/2001, 2/6; Müslim, ty., 1/485). Bu gibi meşru mazeret sebebiyle Cuma namazının kılınmaması halinde onun yerine öğle namazı kılınır (Serahsî, 1993, 2/22; Nevevî, ty., 4/493). Böylece ibdâl yoluyla kolaylaştırma gerçekleşmiş olur. Ancak mazeret sebebiyle kılınamayan bayram namazı yerine başka bir namazın ikâmesi söz konusu değildir. Bununla birlikte Şafî mezhebine göre her hangi bir nedenle bayram namazını cemaatle kılınmayan kimsenin, evde münferiden bu namazı kılması caiz görülmüştür (Nevevî, ty., 5/4). İhtiyaç durumunda bu görüşle amel edilmesi mümkündür.

Pandemi sürecinde sosyal medyaya yansıyan bireysel birkaç örnekte olduğu gibi imam ve cemaatin aynı mekânda bulunmasının şart olmadığına, evden televizyon veya internet aracılığıyla Cuma kılınmasına dair görüş ve uygulamaların¹ fıkhi bir dayanağı bulunmamaktadır. Nitekim gerek Din İşleri Yüksek Kurulu'nun (2020) gerek İslam Konferansı Teşkilatı bünyesinde faaliyet yürüten Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin (2020) konuyla ilgili kararında televizyon, internet gibi araçlarla yayınlanan namazlara başka yerden uymanın caiz olmadığı belirtilmiştir.²

Hasta olmak (İbn Kudâme, 1968, 2/130) veya hastalığı bulaştırma şüphesi taşımak cemaatle vakit namazı ile Cuma ve bayram namazlarına iştirak etmeme konusunda mazeret teşkil eder. Bu durumda camiye gitmeme, bir sünneti veya farzı

¹ Finnish mosque performs online Facebook prayer, 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.dailysabah.com/world/finnish-mosque-performs-online-facebook-prayer/news> adresinden erişildi.

² Din İşleri Yüksek Kurulu [DİYK], 2020, s. 47; Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî, 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi.

terk etme değil, kendisinin ve başkalarının canını tehlikeye atmama sorumluluğunun gereğini yapma anlamına gelir. Bir kimse kendi canını korumakla yükümlü olduğu gibi (Bakara, 2/195) başkalarının can güvenliğine ve hayat hakkına da saygılı olmak durumundadır. Bu yüzden virüs taşıma veya temas nedeniyle getirilen izolasyon kuralına riayet etmek hem hukuki hem vicdani bir sorumluluktur.

Fıkıh literatüründe mazeret durumlarında Cuma ve bayram namazlarıyla ilgili yer alan bilgiler, salgın döneminde hastalığın seyrine göre yetkili birimler tarafından bu namazların kılınmasına ara verilebileceğini göstermektedir. Gerek sahâbe devrinde gerek sonraki dönemlerde İslam toplumlarında salgına karşı takınılan tavırda Hz. Peygamber'in (s.a.s) *"Bir yerde tâun ortaya çıktığını duyarsanız oraya girmeyin. Bulduğunuz yerde tâun baş gösterirse oradan kaçarak çıkmayın."* (Buhârî, 1422/2001, 4/175, 7/130; Müslim, ty., 4/1740) ifadeleri ve bulaşıcı hastalığı olan kişilerle fiziksel temastan uzak durması (Müslim, ty., 4/1752) gibi tutumları belirleyici olmuş, geçmişten bugüne karantina uygulaması salgına karşı en önemli tedbir olma hüviyetini korumuştur. Cemaatle icra edilen ibadetlere geçici bir süre ara verilmesi, karantina önleminin bir yansıması olup meşru bir tedbir olarak değerlendirilir.

Pandemi nedeniyle cami ve mescitlerin kapatılmasının dinî yönü üzerinde ise ayrıca durmak gerekir.

Salgın Döneminde İbadethanelerin Kapatılması

İslam tarihinde toplu ölümlere yol açan pek çok büyük salgının yaşandığı bilinmektedir. Bu salgın dönemlerinde mescitlerin durumu ve cemaatle namaza devam edilip edilemediği hususu merakı celbetmektedir. İslam alimlerinin hastalıktan kurtulmak için kunut ve dua yapılmasının hükmüne ilişkin yürüttükleri tartışmaların satır arasından konuyla ilgili fikir edinmek mümkündür. Örneğin; İbn Hacer'in (ö. 852/1449) Mısır'da yaşanan veba salgını münasebetiyle gerek ferdi gerek cemaatle namazda hastalığın son bulması için kunut yapılmasının caiz olduğuna yönelik ifadelerinden, bu süreçte mescitlerin açık olduğu ve cemaatle ibadete ara verilmediği anlaşılmaktadır (Askalânî, 1991, s.317). Meşhur Mısır tarihçisi Makrîzî (ö. 845/1442) ise ülkede baş gösteren salgınları anlatırken mescit ve zaviyelerin çoğunun kapandığından, ezanların okunamadığından bahsetmekte, ancak bir günde on bine ulaşan ölüm vakalarından ve cenazelerin bile kaldırlamadığına dair verdiği bilgiden, mescitlerin kapanmasının, yetkili merciin aldığı karardan ziyade, salgının

yayılmasının zorunlu sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Makrîzî'nin, Mısır'ın büyük camilerinde halkın toplanıp günlerce Sahih-i Buhârî okuyarak salgının bitmesi için dua ettiklerine ilişkin anlatımından da bu süreçte mescitlerin açık olduğu anlaşılmaktadır (Makrîzî, 1997, 4/86-88).

Alimler, dönemlerinin tıbbi bilgileri çerçevesinde bulaş meselesini de tartışmışlardır. Zira o günlerde de doktorların, salgın sürecinde hastayla ihtilâl/temasın sakıncasına dikkat çektikleri görülmektedir. Kendisi de Dimaşk'ta vebadan vefat eden Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370), insanların hasta olma korkusuyla hasta ziyaretinden kaçındıklarını dile getirip iki adil Müslüman hekimin, hastalığın artacağına dair görüş bildirmesi durumunda hastayla ilişkiden (ihtilâl) uzak durulmasının caiz olacağını ifade etmiştir. İbn Hacer ise salgının neredeyse her eve girmesine ve aile fertlerinin evdeki hastayla ilişkisinin yabancıya göre daha fazla olmasına rağmen hastalığa yakalanmayanların da çok olduğu gerekçesiyle bu görüşe karşı çıkmaktadır. Sübki'nin salgının doğal yoldan bulaştığını ispata dair yaklaşımına, bunun Allah'ın dilemesi ve hastalığı yaratmasıyla gerçekleştiği görüşüyle itiraz etmektedir (Askalâni, 1991, s. 341-342. Benzer görüş için bkz. Menbicî, 2017, s. 186, 302). İbn Hacer'in bu husustaki ısrarını, sebeplerin ötesinde nihai planda hastalığı yaratanın Allah olduğu gerçeğine dikkat çekme olarak okumak mümkündür. Bununla birlikte bu tartışmalar içinde cemaatle namaz ve camilerin kapatılması gibi bir meselenin yer almadığı görülmektedir.

Günümüze gelindiğinde korona salgınının Çin'den dünyaya yayılmaya başladığı ilk dönemlerde ülkemizde ve dünyanın farklı bölgelerinde ibadethanelerin geçici süre kapatılması ve toplu icra edilen ibadetlere ara verilmiş olması, söz konusu uygulamaların fihhi açıdan değerlendirilmesini de intaç etmiştir. Konuyla ilgili kararında Din İşleri Yüksek Kurulu, Cuma namazı yerine bireysel olarak öğle namazlarının kılınmasını uygun bulurken, "İslam'ın şîârı olan ezanların okunmaya devam edilmesi ve gerekli tedbirler alınarak camilerin münferiden namaz kılmak isteyenler için açık bulundurulması" yönünde görüş bildirmiştir (DİYK, 2020, s.42). Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin kararında ise "Ey iman edenler! Tedbirinizi alın.." (Nisâ, 4/71) ayetine atıf yapılarak, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla mescitlerin Cuma, vakit, teravih ve bayram namazlarına kapatılmasının, bununla birlikte yetkililerce tespit edilecek bazı mescitlerde Cuma namazı kılınmasının, hutbenin ve

namazın radyo, televizyon ve internetten yayınlanarak halkın istifadesine sunulmasının caiz olduğu belirtilmiştir.³

Virüsün yayılmasını arttırma riski, toplu halde yapılan ibadetlere ara verilmesinin gerekçesini teşkil etmiştir. Hastalığın seyriyle ilgili daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğu ilk dönemde böyle bir acil önlem alınmış olmasının, ibadethanelerin tamamen kapatılmasını gerektirmediği, maske ve fiziksel mesafeye dikkat etmek kaydıyla, “ferdî olarak ibadet etmek isteyenler için camilerin açık bulundurulmasının uygun olacağı” yönündeki Kurul kararının isabetli olduğu kanaatindeyiz. Buna karşılık Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin, belirlenen bazı camilerde Cuma kılınmasına ilişkin görüşüne katılmamaktayız. Zira söz konusu camilerde Cuma namazını eda etmek üzere kimler, neye göre tespit edilecektir? Kendilerine Cuma namazı farz olan kimselerin ayrıma tabi tutulmasıyla toplumda farklı algıların oluşmasına ve tepkiye yol verilmiş olacağı dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla aynî farz olan Cuma namazının toplumu temsilen kılınmasının uygun olmayacağı söylenebilir.⁴

Pandemide geride bırakılan süreç, gerekli önlemler alındığında namazın cemaatle edasının mümkün olabildiğini ortaya koymuştur. Bu tedbirlerden biri de Asrı saadetten bugüne uygulanagelen saf düzeninde değişikliğe gidilerek, safların fiziksel mesafeye göre yeniden düzenlenmesi olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s) safların sık ve düzgün tutulması hususunda uyarıda bulunduğu bilinmektedir (Buhârî, 1422/2001, 1/145). Cemaatle namazda asıl olan bu olmakla birlikte mazeret durumunda saf düzeninde değişikliğe gidilmesinde sakınca görülmemiştir (el-Mevsûatü'l-fıkhıyyetü'l-Kuveytiyye, 1992, 27/183). Salgının son bulması halinde önceki saf düzenine dönülmesi gerekir.

Salgın Döneminde Cenazenin Teçhiz, Tekfin ve Defni Meselesi

Vefat eden bir Müslümanın cenazesinin usulünce kaldırılması için gereken hazırlıkların yapılması/teçhizi, yıkanıp kefenlenmesi, namazının kılınıp defnedilmesi dinî bir sorumluluktur (Mergînânî, ty., 1/88-90). Bu işlemler aynı zamanda Müslümanın ölüsüne saygının bir gereğidir. Cenaze namazı kılınması kifâî bir farz olup toplumun bir kısmının yerine getirmesiyle diğerleri üzerinden bu vacibe düşmüş

³ Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî, 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi.

⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ilgili kararında temsilen Cuma namazı kılınabileceğine dair bir husus bulunmamaktadır. Bununla birlikte ülkemizde bir süre bu yönde bir uygulamaya gidilmiş, daha sonra camilerin ibadete yeniden açılmasıyla bu uygulama son bulmuştur.

olur. Kur'an'da, mazeretleri olmadığı halde Tebük seferine katılmayan münafıklardan ölenlerin namazının kılınmamasının emredilmiş olması (Tevbe, 9/84) ile Hz. Peygamber'in (s.a.s) "*Her ölününün namazını kılın.*" (İbn Mâce, 2009, 2/485) şeklindeki buyrukları cenaze namazının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Cenaze namazı için belirlenmiş bir vakit olmamakla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s), güneş doğarken, tam tepe noktasındayken ve batarken yani üç kerahet vaktinde cenaze namazı kılınmasına izin vermemiştir (Müslim, ty., 1/568). Bunun dışında gece (İbn Mâce, 2009, 2/483), gündüz her vakit cenaze namazı kılınabilir. Her cenazeye ayrı namaz kılınması asıl olmakla birlikte ihtiyaç durumunda cenaze namazlarının birlikte eda edilmesi de mümkündür (Nesâî, 1986, 4/71).

Pandemi döneminde hastalığın bulaşma riskinin yüksek olması dolayısıyla cenazelerin yıkanması, namazlarının kılınması ve defni hususu ayrı bir dikkati gerekli kılmıştır. Konuyla ilgili fetvalarda, koruyucu tedbirler alınarak, salgın hastalık sebebiyle vefat eden kimsenin imkân ölçüsünde uzaktan su tutma şeklinde de olsa yıkanması gerektiği, bunun sakıncalı görülmesi halinde cenazeye teyemmüm yaptırılacağı, bunun da risk oluşturması durumunda zarureten teyemmümün de terk edilebileceği belirtilmiştir. Gerekli hazırlıklar tamamlandığında cenaze namazının bekletilmeden eda edilmesine ve gerekirse birden fazla cenaze için toplu namaz kılınabileceğine de dikkat çekilmiştir.⁵ Cenazeyi kefenle defnetmenin salgının yayılmasına yol açabileceği endişesinde ceset torbası veya tabutla defnetmenin mümkün olduğu da ifade edilmiştir (DİYK, 2020, s. 46). Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî söz konusu kararında, salgında vefat edenler için münferiden gıyabi cenaze namazı kılınabileceğinden de söz etmektedir ki biz bu görüşe katılmamaktayız. Zira maske ve mesafe kurallarına riayet edilerek cenaze namazı eda edilebildiğinden gıyabi namaz aşırı bir tedbir gibi durmaktadır.

Öte yandan İslam alimleri tarafından salgın sebebiyle ölen müminlerin uhrevi mükafat yönüyle şehit sayılacakları görüşü benimsenmiş, bu görüş tâun sebebiyle ölenlerin şehit olduğunu (Müslim, ty., 3/1521) ve hastalığa yakalanan kimsenin, bunu ilahi takdir olarak görüp karşılığını Allah'tan bekleyerek sabrederse şehit gibi ecir kazanacağını (Buhârî, 1422/2001, 4/175) belirten hadislerle dayandırılmıştır (Askalânî, 1991, s. 199; Menbicî, 2017, s. 106). Şehitlik mertebesi hastalık dolayısıyla çekilen sıkıntıların manevi kazancı olarak görülmüştür. Fakihlerin çoğunlu-

⁵ DİYK, 2020, s.46; Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî, 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi.

ğuna göre savaşta öldürülenler hakiki anlamda şehit sayılırlar ve yıkanmaksızın namazları kılınıp defnedilirler (İbn Kudâme, 1968, 2/394; İbn Rüşd, 2004, 1/239; Nevevî, ty., 5/260; Serahsî, 1993, 2/49). Salgın nedeniyle vefat edenlerin şehitliği ise uhrevi anlamda olup dünyevi açıdan diğer mevtalar gibi muamele görürler.

Salgın Döneminde Oruç İbadeti

Korona pandemisinin fihki açıdan gündeme taşıdığı bir başka tartışma konusunu, Ramazan orucunu tutmanın vücudun bağışıklığını etkileyerek kişiyi hastalığa daha açık hale getirip getirmeyeceği ve yoğun mesaiye çalışan sağlık personelinin oruçlarını erteleme ruhsatının bulunup bulunmadığı teşkil etmiştir.

“Ey iman edenler! Sizden önceki ümmetlere yazıldığı gibi sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. Umulur ki takvaya erersiniz. Sizden hasta veya yolcu olan, (tutamadığı günler sayınca) diğer günlerde tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Kim gönüllü olarak hayır yaparsa bu onun için daha iyidir. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.” (Bakara, 2/183-184) ayetleri Ramazan orucunun farz olduğunu bildirmekte, hasta ve yolculara ise bu konuda ruhsat tanımaktadır.

İbadetlerin ne zaman ve nasıl edileceği naslarla belirlenmiş olup ibadetlerle ilgili hükümler taabbudî nitelik taşımaktadır. Bu vasıf, ibadetlerin zamanı, miktarı, yerine getiriliş biçimi bakımından akli çıkarımlara kapalı olduğu anlamına gelmektedir (Serahsî, ty., 2/122). Bu itibarla Ramazan ayına mahsus olan farz orucun, salgın nedeniyle başka bir zamana ertelenmesi gibi bir uygulama söz konusu edilemez. 2020 yılı Ramazan ayı pandemi dönemine denk gelmiş ve Müslümanlarca oruç ibadeti yerine getirilmiştir. Orucun bağışıklık sistemi üzerinde olumsuz etkiye yol açtığına veya covid-19 virüsünün yayılmasında risk oluşturduğuna dair kanıtla dayalı herhangi bir bilgi ortaya konmuş değildir. Sağlığı yerinde olan Müslümanlar salgın döneminde de olsa Ramazan orucunu tutmakla yükümlüdürler. Oruç tutamayacak derecede hasta olanlar ise ayetin tanıdığı te’hîr ruhsatından yararlanabilir, iyileştikten sonra tutamadıkları günlerin orucunu kaza ederler. İyileşip oruç tutma imkânı bulamadan vefat eden kimseden kaza sorumluluğu düşmüş olur (Serahsî, 1993, 3/89).

Oruç ibadetiyle ilgili diğer bir husus pandemi sürecinde iş yükü yoğunluğu artmış olan sağlık çalışanlarının durumudur. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun konuyla ilgili fetvasında, uzun süreli açlığın, özellikle pandemi hastanelerinde çalışanlarda

yapılan işin gerektirdiği dikkat ve enerjinin sürekliliği açısından risk oluşturabileceği, bu yüzden imkân varsa çalışma saatlerinin oruç tutmayı kolaylaştıracak ve yeterli dinlenme süresini sağlayacak şekilde düzenlenmesinin uygun olacağı üzerinde durulmuş, bunun mümkün olmaması halinde sağlık çalışanlarının oruç tutmama-larının mazeret kapsamında değerlendirilebileceği belirtilmiştir (DİYK, 2020, s.55). Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî de zayıf ve bitkin düşen sağlık çalışanlarının ihtiyaç duyulması halinde oruç tutmayabilecekleri görüşünü serdetmiştir.⁶

Asıl olan vakitli bir ibadet olarak orucun Ramazan ayında tutulması, zorlanarak da olsa oruç tutmaya gayret edilmesidir. İlgili ayette (Bakara, 2/185) oruç tutmama izninin sadece yolcu ve hastalara verilmiş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.s) çok yaşlı olanlara, gebe ve emzikli kadınlara da bu ruhsatı tanıdığı olması (İbn Mâce, 2009, 2/575), oruç ile güç yetirme arasındaki ilişkiyi ve harac/zorluk durumunun oruçta mazeret teşkil ettiğini ortaya koymaktadır (Serahsî, 1993, 3/99). Dolayısıyla zor şartlar altında görev yapan sağlık personelinin, öncelikle oruç ibadetini ifa edebilecekleri çalışma düzeninin temin edilmesi, buna imkân olmayan hallerde ruhsat hükümden yararlanabilecekleri yönündeki Kurul görüşünün isabetli olduğu söylenebilir. Şartlar müsait olduğunda tutulamayan bu oruçlar kaza edilir.

Salgın Döneminde Zekât ve Sadaka İbadetleri

Salgın sürecinin gündeme taşıdığı fıkhi meselelerden biri de zekât ibadetinin vak-tinden önce yerine getirilmesi olmuştur. Zekât İslam'ın temel ibadetlerinden biri olup (Buhârî, 1422/2001, 1/11) asli ihtiyaçları dışında, asgari zenginlik ölçüsü ka-bul edilen nisap miktarı artıncı/nâmî nitelikte malı bulunan ve gerekli diğer şartları taşıyan kimseler bu ibadeti yerine getirmekle mükelleftir. Zekâtın farziyet şartları-nın biri de nisap miktarına ulaşan malın üzerinden bir kameri yılın geçmiş ol-ması/havelân-i havldır. Ancak bu süre dolmadan da zekâtın verilmesi caizdir (Se-rahsî, 1993, 2/172; Kâsânî, 1986, 2/50). Nitekim (s.a.s) amcası Hz. Abbas'ın, ze-katını vakti gelmeden önce verme talebini Hz. Peygamber'in (s.a.s) olumlu karşı-ladığı bildirilmiştir (Ebû Dâvûd, ty., 2/115; İbn Mâce, 2009, 3/15). Böylece takdîm ruhsatı gerçekleşmiş olmaktadır.

⁶ Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> ad-resinden erişildi.

Koronavirüs salgınının ilk dönemlerinde hastalığın yayılmasını önlemek için belli bir süre uygulanan sokağa çıkma ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle ticari faaliyetlerin duraksaması bir takım maddi sıkıntıları da beraberinde getirmiş, bu süreçte zekât mükelleflerinin yılın dolmasını beklemeden zekât ibadetini yerine getirmelerinin imkânı üzerinde durulmuştur. Zekâtın, gününden önce gerek bireysel olarak gerek güvenilir kurumlar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasında fıkhen bir engel olmadığı fetvalara da yansımış, ayrıca salgın günlerinde karz-ı hasenin işlevsel hale getirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur.⁷

Kur'an-ı Kerim, *“Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz.”* (Bakara, 2/245) buyurarak, Allah rızasından başka bir karşılık beklemezsizin sıkıntı içinde olanlara borç vermeye teşvik etmektedir. Öte yandan Kur'an'da toplumsal dayanışmanın bir gereği olarak infak ve sadakanın üzerinde ısrarla durulmuş (Örnek olarak bkz. Bakara, 2/3, 177, 261, 273; Enfal, 8/3; Râ'd, 13/22). Hz. Peygamber de (s.a.s), *“Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir.”* (Müslim, ty., 4/1996) buyurarak yardımlaşmanın önemine dikkat çekmiştir. Salgın gibi olağanüstü dönemlerde infak, sadaka, yardımlaşma gibi hasletlerin daha bir anlam kazandığında kuşku yoktur.

Fıkhi açıdan konuyla ilgili üzerinde durulması uygun olan bir husus da kişilerin ölümcül hastalık sırasındaki hukuki tasarruflarının geçerliliği meselesidir. İslam hukuk literatüründe “maraz-ı mevt” olarak nitelenen ölümcül hastalıklar, eda/fiil ehliyetini kısıtlayıcı bir durum olarak kabul edilmiştir. Ölümle sonuçlanan hastalık nedeniyle bazı hukuki tasarrufların sınırlandırılması, bu durumda olan kimsenin akitte bulunma yetkisini, üçüncü şahıslara beklenmedik şekilde yarar ya da zarar verici mahiyette kullanmasının muhtemel olması ve böyle bir tasarrufun gerçek iradeyi yansıtmayabileceği düşüncesine dayanmaktadır (Bakkal, 2003, 28/39-41). Salgın hastalıklar da maraz-ı mevt kapsamında değerlendirildiğinden, bu şekildeki bir hastanın hibe, vasiyet gibi teberru akitlerinde mal varlığının ancak üçte birlik kısmı üzerinde tasarrufta bulunabileceği kabul görmüştür (İbn Müflih, 2003, 7/443; Menbicî, 2017, s. 246; Serahsî, 1993, 29/38).

Bu konuda, salgının ölümcül olma riskinin yüksek olduğu bölgelerde yaşayan kimselerin teberru mahiyetindeki tasarruflarının kısıtlanabileceği görüşüne (Yaşar, 2020, s. 467) katılmamaktayız. Bilakis salgın şartlarında yaşayan kimselerin daha

⁷ Mecmeu'l-Fıkhi'l-İslâmî 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi.

fazla tasaddukta bulunmaları, kendilerini manen daha iyi hissetmelerine vesile olabileceği gibi, bu süreçte uygulanan karantina tedbirleri nedeniyle ekonomik yönden sıkıntı içinde olanların desteklenmesi açısından teberruların ayrı bir önemi ve kıymeti bulunmaktadır. İbn Hanbel'den (ö. 241/855), salgın bölgesinde de olsa sağlıklı kimselerin hasta ile bir tutulmasının doğru olmadığı, dolayısıyla dilediği miktarda bağış yapabileceklerine dair nakledilen görüş (Menbicî, 2017, s. 250) de buna dayanak olarak gösterilebilir.

Salgın Döneminde Hac ve Umre İbadetleri

Korona salgınının dünyayı etkisi altına almaya başladığı dönemde salgının yayılmasını önlemeye yönelik alınan tedbirlerden biri de geçici bir süre umrelerin iptal edilmesi, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî'nin ibadetlere kapatılması olmuştur. Bu durumun müminlerin gönlünde meydana getirdiği derin teessür ise bahsi değerlidir. Süreç devam ederken, yaklaşan hac ibadetinin yerine getirilip getirilemeyeceği, salgının haccın iptali için bir gerekçe olup olmayacağı üzerinde imali fikredilmiş, nihayetinde 2020 yılı hac ibadeti maske ve mesafe kurallarına uyularak sınırlı sayıda katılımı gerçekleştirilmiştir.

İslam'ın beş temel farzından biri olan hac, Kur'an'da yoluna güç yetiren kulları üzerinde Allah'ın bir hakkı olarak nitelenmiştir (Âl-i İmran, 3/97). Ayette geçen "güç yetirme/istitâa" Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından "azık ve binek" olarak açıklanmıştır (Tirmizî, 1998, 2/169, 5/75). Hac için gerekli maddi imkâna sahip, akıllı, ergen, hür ve sağlıklı Müslümanın bu ibadeti yerine getirmesi farzdır. Hac günleri dışında ihramlı olarak tavaf ve say' yapmaktan ibaret olan umre ise Hanefîlerin çoğuna ve Malikîlere göre müekked sünnet (Mevsilî, 1937, 1/157; İbn Rüşd, 2004, 2/87), bir kısım Hanefîlerce vacip (Kâsânî, 1986, 2/226), Şafiî ve Hanbelîlerce farz kabul edilmiştir (Remlî, 1984, 2/234; İbn Kudâme, 1968, 3/218).

Haccın edasıyla yükümlü olabilmek için sağlıklı olmanın yanında yol güvenliğinin de bulunması gerekir. Can ve mal emniyetinin bulunmadığı, yol güvenliğinin sağlanamadığı durumlarda istitâa şartı temin edilmemiş, hac yükümlülüğü düşmüş (Kâsânî, 1986, 2/120-123; Mevsilî, 1937, 1/140; Şirbînî, 1994, 2/214), dolayısıyla ıskât ruhsatı gerçekleşmiş olur.

Salgın hastalığın yayılma riski can ve yol güvenliğinin bulunmaması anlamına gelmektedir. Nitekim ölümcül olan Kovid-19 virüsünün yakın temasla yayıldığıının

tespiti, beraberinde geçici süre de olsa seyahat yasakları tedbirini de getirmiştir. Salgın yayılmasını engellemek ve can emniyetini sağlamak için yetkililerce yurtdışına çıkış yasağı getirilmesi, umre ibadetine ara verilmesi ve hac için dışarıdan gelişlerin durdurulması “istitâa”yı ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda, kısıtlamalar kaldırılıp yeniden imkân bulununcaya kadar kendilerine hac farz olan kimselerin üzerinden ifa mükellefiyeti kalkmış olur. Aynı şekilde kendisine hac farz olsa bile ibadeti yerine getiremeyecek şekilde hasta olan kimse de haccın edası ile yükümlü değildir. İyileşmesi halinde ilk fırsatta bizzat giderek, iyileşme söz konusu olmazsa bedel göndermek suretiyle (Şirbînî, 1994, 2/219) hac farızasını yerine getirir.

Salgın Döneminde Bireysel ve Toplu Dua

Samimi kulluğun ve Allah’a içten yönelişin bir yansıması olan dua, Hz. Peygamber’in (s.a.s) ifadesiyle ibadetin özüdür (Tirmizî, 1998, 5/316). Kur’an, duanın insana Allah katında değer kazandırdığını bildirmekte (Furkan, 25/77), sıkıntı anında sabır ve namazla Allah’tan yardım dilemenin gereğini hatırlatmakta (Bakara, 2/153), “*Bana dua edin ki duanızı kabul edeyim.*” (Mü’min, 40/60) ayetiyle duaların karşılıksız kalmayacağını müjdelemektedir.

Hastalığın yol açtığı ıstırap ve ağrı sebebiyle zor dönemler geçiren kimsenin tedavinin yanı sıra dua ile Allah’a iltica etmesi, O’nun yardımını dilemesi, manevi bir güç ve teselli bulmasına vesiledir. “*Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırılar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık. Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi.*” (En’âm, 6/42-43) ayetleri de hastalıkta dua etmenin önemini hatırlatmaktadır. Kur’an, uzun yıllar hastalığına sabreden ve Rabbine, “*Başım bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün.*” şeklinde niyaz eden Hz. Eyyüp peygamberin bu teslimiyetini örnek göstermekte, duasının şifayla karşılık bulduğunu bildirmektedir (Enbiyâ, 21/83-84).

Hz. Peygamber de (s.a.s), “*Müminin hâli ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına güzel bir iş geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder; bu da onun için hayır olur.*” (Müslim, ty., 4/2299) buyurarak, hastalık benzeri sıkıntılara farklı bir pencereden bakabilmeyi öğretmektedir.

Naslarda dua ile şifa talebinde bulunmak tavsiye ve teşvik edilirken, şehit olma düşüncesiyle salgın hastalığa yakalanıp ölmeyi talep etmek (Hamevî, 1985, 4/132)

veya hastalık nedeniyle çekilen ıstıraptan dolayı ölümü istemek caiz görülmemiştir. Nitekim tâun hastalığı sebebiyle dayanılmaz acılar yaşadığı için olsa gerek “Bu gece canımı al!” diye yakaran bir kimseyi Ebû Hüreyre’nin (ö. 58/678), “*Sizden biriniz ölümü temenni etmesin..*” hadisini hatırlatarak uyardığı bildirilmektedir (San’ânî, 1403, 2/488).

Geçmişte yaşanan salgın hastalıklar vesileyle kaleme alınan eserlerde, hastalığın son bulması için dua ve kunut yapılmasının hükmünün tartışıldığı görülmektedir. İslam alimlerinin bir kısmı tarafından salgın hastalık gibi olumsuz durumlarda (nevâzil) bunun son bulması için dua edilmesi ve namazda kunut yapılması meşru görülmüştür. Fakihlerin bir kısmına göre, kunutun sabah namazında yapılması esasken, çoğunluğa göre diğer namazlarda da kunut yapılabileceği kaydedilmiştir (Menbicî, 2017, s.72). Salgın bulunan yerden kaçıp gitmeyi yasak kılan rivayetten hareketle (Buhârî, 1422/2001, 7/130; Müslim, ty., 4/1740) bu hastalığın son bulması için kunut okumanın caiz olmadığı da öne sürülmüştür (Suyûtî, 1997, s.168).

Münferiden yapılacak duaların yanı sıra kimi alimlerce ay ve güneş tutulmasında olduğu gibi salgın hastalığın kaldırılması için halkın bir araya gelerek toplu dua yapması caiz görülmüştür (İbn Nüceym, 1999, s.331-332). Buna karşılık şiddetli bir musibet olsa da tâun hastalığının rahmet ve şehitlik vesilesi olduğu, ay ve güneş tutulmasıyla kıyaslanmayacağı, bu yüzden kurtulmak için -ferdî ya da cemaatle- dua edilmesinin uygun olmadığı görüşü de dile getirilmiştir (Hamevî, 1985, 4/133; Menbicî, 2017, s.102). İslam bilginlerinin bir kısmı da salgın günlerinde toplu dua edilmesini bid’at ve mekruh olarak nitelendirmişlerdir. Bu görüş, sahâbe ve tâbiîn döneminde tâun salgınlarının vuku bulmasına rağmen böyle bir toplu dua uygulamasına gidilmiş olmaması ile gerekçelendirilmiştir. Öte yandan Hz. Ömer’in (ö. 23/644) hilafeti döneminde Ürdün yakınlarında bulunan Am(e)vas bölgesinde baş gösteren ve bu isimle anılan salgında bölgede görevli bulunan Muaz b. Cebel’in (ö. 17/638), halkın hastalığın son bulması için toplu dua yapılmasına ilişkin talebini, bunun bir musibet olmayıp şehitlik vesilesi olduğu gerekçesiyle geri çevirmesi de toplu dua uygulamasının meşru olmadığı görüşüne delil gösterilmiştir (Askalânî, 1991, s. 315-317; Suyûtî, 1997, s.167-168).

Menbicî (v. 785/) h. 774 yılında baş gösteren vebada halkın, ileri gelenlerle birlikte sahrada topluca duaya çıktığını, bu olaydan sonra salgının şiddetlendiğini kaydetmektedir (Menbicî, 2017, s.75). İbn Hacer de benzer bir anekdota yer vermektedir. Buna göre Kahire’de h. 833 yılında yaşanan vebadada önceleri günlük ölüm vakaları kırkın altında seyretmektedir. Halk, yapılan çağrı üzerine üç gün oruç tutuktan sonra toplu halde bir saat boyunca salgının bertaraf olması için dua edip

dağılmış, bu olaydan kısa bir süre sonra Kahire’de salgından ölenlerin sayısı günlük bin kişinin üstüne çıkmıştır (Askalânî, 1991, s.329).

Yaşanan bu hadiselerle rağmen ulema tarafından toplu duanın bid’at ya da mekruh sayılmasında, sadece geçmişte böyle bir uygulamanın bulunmamasının gerekçe gösterilmesi, o dönemde hastalığın temas yoluyla yayılmasına dair yeterli bilgiye sahip olunmadığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, tedavi olmak gibi zorunlu bir sebep olmadıkça veba bulunan yerden kaçmanın yasak olduğuna ilişkin yorumlarda ve bundan kurtulmak için dua etmenin caiz olmadığı şeklindeki görüşlerde, hastalığın Allah’ın takdiri olduğu, salgın bölgesinden kaçmanın veya dua etmenin kader ve tevekkül anlayışıyla bağdaşmadığı üzerinde durulmuş (Askalânî, 1991, s. 315; Suyûtî, 1997, s. 168) ancak meseleye bulaş açısından bakılmamıştır.

Öte yandan hastalığı bir lütuf olarak görme yaklaşımında, tedavi imkânı olmayan, aciz kalınan bir durum karşısında sabır ve tevekkülle ölümü kabullenme ve bunu şehitlik mertebesine erişmenin vesilesi bilme anlayışının etkisi görülmektedir. Ulemanın bu tutumu, günümüzde salgına karşı tedbir almanın, sorumluluk bilinciyle önlemlere uymanın, tedavi ve aşı çalışmalarını titizlikle sürdürmenin önemini tahfif etmez. Aksine mümin olarak, her türlü tedbire riayetle birlikte takdirin Allah’ın elinde bulunduğu ve ölümlü varlıklar olduğumuz gerçeğini idrak etmemize vesile olur. Kaldı ki tedavi olmanın gerekliliği üzerinde de durulmuş, hatta bitkilerdense ilaçla tedaviden daha başarılı sonuçlar alındığı ifade edilmiştir, tedavi için veba bulunan yerden çıkmakta sakınca görülmemiştir (Askalânî, 1985, s.318).

Tedavinin yanı sıra İbn Hacer, şifa talebiyle dua etmenin ve rukyenin meşru olduğunu gösteren pek çok hadis bulunduğunu, duanın takdire rıza göstermeye aykırı olmadığını belirterek, bir kimsenin salgın hastalıktan kurtulmak için ferdi olarak dua etmesinin cevaziyetini de savunmuştur (Askalânî, 1991, s.319). İbn Hacer aynı zamanda salgın döneminde yapılabilecekler listesinde, günahlardan tövbe etme, sadaka verme, Allah’ın kazasına sabır ve rıza gösterme, hüsn-i zan ile Allah’tan şifa ümit etme, hastalığa yakalanmadan önce vasiyetini yapma gibi salih amelleri zikrettikten sonra, aslında Müslümanın her zaman dikkat etmesi gereken bu hususların hastalık gibi özellikli zamanlarda daha da önem arz ettiğini kaydetmiştir (Askalânî, 1991, s. 315, 333, 345-352). Benzer tavsiyeler için bkz. Menbicî, 2017, s. 95). İslam alimlerinin tövbe, dua, sabır, rıza ve sadaka ekseninde yoğunlaşan söz konusu tavsiyelerinin, içinden geçmekte olduğumuz salgın döneminde de dikkate değer anlam taşıdığını belirtmek gerekir.

Sonuç

İnsanlık olarak aniden yakalandığımız ve halihazırda içinden geçmekte olduğumuz pandemi sürecinde geçmişin muhasebesini yapmak, yaşananlardan ibret ve ders alarak geleceğe hazırlıklı olmak hepimize düşen büyük bir sorumluluktur. Zira bugün yeni tip korona virüsün neden olduğu küresel boyutlu bu salgının benzerlerinin, yarın başka isimlerle tekerrür etmeyeceğinin garantisi bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de hoşlanmadığımız şeylerin bizim için hayır, hoşumuza gidenlerin ise şer olabileceği bildirilmektedir (Bakara, 2/216). Şer görünenleri hayra dönüştürebilmek için, hadiseleri akiselim ile tahlil edebilmek ve salgına karşı doğru tutumlar geliştirebilmek önem arz etmektedir.

Hayatın dünyaya bakan tarafı, doğumla ölüm arasında, Kur'an'ın ifadesiyle "*Biz Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na dönmekteyiz.*" (Bakara, 2/156). çizgisinde sürekli bir seyir halindedir. İnanan insanın, hayatın da ölümün de bir sınanma vesilesi olduğu bilinciyle hareket etmesi beklenir. Hastalık ve salgınlar da bu imtihanın bir parçası olup hayatın akışı içinde her insanın başına gelebilecek durumlardır. Hastalık bir lütuf ve öğrenme süreci olarak algılanabildiğinde, sabır ve tevekkülle karşılanıp ruhi olgunluk için fırsata dönüştürülmüş olacaktır. Bu bakış açısını kazanmada ve manevi gelişimi teminde ibadetlerin ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Pandemi döneminde hastalığın yayılma riskine karşı uygulamaya konan tedbirlerin içinde ibadetlerin icrasıyla ilgili düzenlemelerin de yer alması, konuyu ibadetler fıkhi açısından ele almayı gerekli kılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında aşağıdaki tespitleri yapmak mümkündür:

İslam'da insan hayatı, korunması gereken en temel değerlerin başında gelmektedir. Can güvenliğinin sağlanması diğer bütün hususlara nazaran öncelik ve aciliyeti haizdir. Bu yüzden salgının ilk dönemlerinde toplu ibadetlere ara verilmiş olması fikhın zaruret ilkesi kapsamında meşru bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.

İslam hukukunda ibadetlerle ilgili hükümlerde, olağan dışı durumlar göz önünde bulundurularak hafifletici ve kolaylaştırıcı düzenlemelere yer verilmiş, böylece inananların, Allah'a kulluk ve minnettarlıklarının yansıması olan ibadetlerini her durumda yerine getirebilmelerine imkân sunulmuştur. Kovid-19 hastalarının ve pandemi hastanelerinde yoğun mesai ile çalışan sağlık personelinin durumlarına göre bu ruhsat hükümlerden yararlanarak ibadetlerini ifa etmeleri mümkündür.

İslam anlayışında bütün bir yeryüzü inananlar için mescit kılınmıştır. Bir Müslüman temiz olan her yerde namazını eda edebilir. Bununla birlikte cami ve mescitlerin, cemaatle namaz kılınan mekânlar olmanın yanında icra ettiği pek çok fonksiyon bulunmaktadır. Pandeminin başlangıç döneminde camilerin geçici de olsa kapatılması derin bir hüznün sebebi olmuştur. Yeni inşa edilecek camilerin planlarının salgın durumunda kullanılabilir özellikte tasarlanması, mevcutların da imkân varsa bu minvalde geliştirilmesi önem arz etmektedir. Öte yandan hastalığın yayılma riski nedeniyle camilere gidilemeyen dönemlerde, vakit namazlarını ailece cemaat olup eda etmek, evleri mescide çevirmek için bir fırsat olarak da görülebilir.

Şekil şartları naslarla belirlenmiş olan ibadet-i mersumenin yanı sıra İslam anlayışında en genel anlamıyla Allah'ın rızası gözetilerek yaşanan hayatın kendisi bir ibadettir. Bu itibarla bir Müslümanın yakın ve uzak çevresindeki insanlardan haberdar olması, iyilik ve hayır işlerinde çalışması, ihtiyaç sahiplerini görüp gözetmesi, ilmi faaliyetlere katılması gibi her salih ve güzel davranış onun için ecir vesilesidir. Pandemi döneminde ibadetin bu veçhesi de ihmal edilmemeli, salgın dönemlerini, garip ve kimsesizlerin ihtiyaçlarını giderip gönüllerini kazanma için fırsata çevirebilmelidir. İmkân sahiplerinin, bu anlayışla toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın güçlendirilmesine katkıda bulunmak yerine fahiş fiyat, karaborsacılık gibi yollarla insanların mağduriyeti üzerinden fırsatçılık yapmaları asla kabul edilemez. Zira helal kazanç, geniş anlamıyla ibadetin önemli bir parçasıdır. Öte yandan zekât ve sadaka yardımlarından yararlanacakların, mali durumlarıyla ilgili doğru beyanda bulunmaları ahlaki bir gereklilik olup, ihtiyaçlı olmadığı halde yardım almak büyük bir vebaldir.

İslam'da, Müslümanların her açıdan temiz olmalarına önem verilmiş, bunun bir yansıması olarak bazı ibadetlerin yerine getirilmesi için abdest şart kılınmıştır. Pandemi döneminde bulaş önlemede temizliği sağlamanın önemi kendisini daha fazla göstermiştir. Bu yüzden el temizliği, maske kullanma ve fiziksel mesafe kurallarına uyma, kendi sağlığını koruma yanında başkalarının hayatına değer vermenin de bir gereğidir. Aksine tutumların kul hakkı ihlali anlamına geldiği muhakkaktır.

Her türlü tedbire uymakta titiz davranmakla beraber nihai planda takdirin Allah'tan olduğu bilinciyle ibadetleri samimiyetle yerine getirmek, Yüce Allah'ı çokça zikretmek, tefekkür ve iç muhasebe yapmak, hatalara pişmanlık duyarak tövbe etmek, insanlığın affı ve selameti için duaya sarılmak salgın döneminde daha bir kıymeti haizdir.

Kaynakça

- Âmidî, S. (ty.). *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. (A. Affî, Thk.). Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
Askalânî, A. (1991). *Bezlü'l-mâûn fi fadli't-tâûn*. (A. Â. A. el-Kâtib, Thk.). Riyad: Dâru'l-Âsime.
- Aynî, B. (ty.). *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîbi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
Begavî, F. (1997). *Meâlimü't-tenzîl*, yy.: Dâru Taybe.
- Bakkal, A. Maraz-ı Mevt. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. (c. 28, s. 39-41). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Buhârî, M. (1422/2001). *el-Câmiu's-sabîh*. (M Z. b. Nâsır, Thk.). Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât.
- Buhûtî, M. (ty.). *Keşşâfî'l-kemâ' an metni'l-İknâ'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
Cevherî, İ. (*es-Sıhah tâci'l-luğâ*). (A. A. Attâr, Thk.). Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâbîn.
Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK). (2020). *İslam'ın salgın hastalıklara bakışı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. (ty.). *es-Sünen*. (M. M. Abdülhamid, Thk.). Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
Gazzâlî, M. (1993). *el-Mustasfâ*. (M. Abdusselam, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
Görgülü, Ü. (2013). *İslam kolaylık dinidir*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hamevî, A. (1985). *Gamzu uyûni'l-basâir fi şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Heytemî, A. (1983). *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ.
- İbnü'l-Esîr, A. (1997). *el-Kâmil fi't-târib*. (Ö. A. Tedmirî, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- İbn Hanbel, A. (1995). *el-Müsned*. (A. M. Şâkir, Thk.). Kahire: Dâru'l-Hadîs.
İbn Kudâme, M. (1968). *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire.
- İbn Mâce, M. (2009). *es-Sünen*. (Ş. el-Arnâvût vd., Thk.). Dimaşk: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye.
İbn Müflih, M. (2003). *Kitâbu'l-furû'*. (A. b. A. et-Türki, Thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
İbn Nuceym, Z. (1999). *el-Eşbah ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
İbn Rüşd el-Hafid, M. (2004). *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Beyrut: Dâru'l-Hadîs.
- Kaan, E. O. (2020). Salgın hastalık döneminde alınan tedbirlerin fikhî analizi. *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4(1), 5-24.
- Karaman, H., Çağrıçı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2006). *Kur'an yolu Türkçe meal ve tefsir*. Ankara: DİB Yayınları.
- Kâsânî, A. (1986). *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
Kurtubî, M. (1964). *el-Câmi' li' ahkâmi'l-Kur'ân*. (A. el-Berdûnî, İ. Atfîş, Thk.). Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye.
- Makrîzî, A. (1997). *es-Sulûk li' ma'rifeti düveli'l-mülûk*. (M. A. atâ, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Mâlik b. Enes. (1985). *el-Muwatta'*. (M. M. El-A'zamî, Thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Mecmeu'l-Fikhi'l-İslâmî. (2020). *Tavsiyyâtu nedvetü't-tıbbiyyetü'l-fikhiyyetü's-sâniyye kûrûnâ*. 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi

- Merginânî, A. (ty.). *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. (T. Yusuf, Thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Mevsilî, A. (1937). *el-İhtiyâr li ta'îli'l-muhtâr*. Kahire: Matbaatü'l-Halebî.
- (1992). *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vüzâratü'l-Evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Müslim b. Haccâc. (ty.). *el-Câmiu's-sahîh*. (M. F. Abdülbaki, Thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Nesâî, A. (1986). *es-Sünen*. (A. E. Gudde, Thk.). Halep: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye.
- Nevevî, M. (1392/1972). *el-Minhâc şerhu Sahîb-i Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Nevevî, M. (ty.). *el-Mecmû' şerhu'l-Mübezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30(Ek sayı), 19-26. doi:10.5222/terh.2020.93764
- Râzî, F. (1420/). *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- San'ânî, A. (1403/). *el-Musannef*. (H. el-A'zamî, Thk.). Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî.
- Serahsî, M. (1993). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Serahsî, M. (ty.). *el-Usûl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Sherman, I. W. (2020). *Dünyamızı değiştiren on iki hastalık*. (E. Tümbay, M. Anđ Küçüker, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2007)
- Subkâ, T. (1991). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Suyûtî, C. (1997). *Mâ ravâhu'l-vâûn fi abbâri't-tâûn*. (M. Ali el-Bâr, Thk.). Dimeşk, Beyrut: Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye.
- Suyûtî, C. (1990). *el-Eşbah ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Şirbînî, Ş. (1994). *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Taberî, M. (2000). *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. (A. M. Şâkir, Thk.). Beyrut: Müesse-setü'r-Risâle.
- Tirmizî, M. (1998). *es-Sünen*. (B. A. Ma'rûf, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Yaşar, M. A. Pandemi hastalıklar üzerine fıkhi bir analiz. *Atlas Journal*. 6(29), 463-479.
- Zemahşerî, M. (1407/). *el-Keşşâf an hakâiki't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye.